

Petar JAKOPEC

ÉLAN VITAL I BERGSONOVA TEORIJA EVOLUCIJE

dr. sc. Petar Jakopec, Varaždin

UDK: 130.1:113/119[(091)H. BERGSON] [141.155+162.1/.6+165.01/.02+
165.193+165.745+17.032.4 +52-54 +57.01+...][0.000.575.8]

Pregledni rad

Primljeno: 3. lipnja 2020.

U ovome radu autor polazi od pretpostavke da je Henri Bergson, ujedno i kao začetnik filozofije života, ponudio oprečno sagledavanje koncepcije i teorije evolucije. Pojam evolucije počeo se pojavljivati u znanstvenim krugovima objavom Darwinova spisa *Postanak vrsta*, dok se dotle pretežno umjesto pojma evolucije upotrebljavao pojam transformizam. I sam se Bergson odupirao pojmu evolucije shvaćenom u darvinističkom smislu, da samo fizički najsposobnija bića mogu u svijetu opstati. Plod Bergsonova otpora na darvinističko razumijevanje evolucije jest njegovo djelo *Stvaralačka evolucija*, koje je nastalo 1907. godine. Bergson nije kao buntovnik pisao protiv darvinizma, Bergson uopće nije ni pisao kao antidarvinist već je nastojao, prihvativši Darwinova otkrića i spoznaje, oplemeniti evoluciju te joj pridati nužni čin stvaranja, to jest osobinu duha. Temeljna je nakana autora u ovome radu elaborirati Bergsonovo stajalište o teoriji evolucije i obrazložiti *élan vital* kao onaj uzmah koji pojedinca samoostvaruje.

Ključne riječi: Henri Bergson, evolucija, transformizam, mehanicizam, finalizam, élan vital, pojedinac, intelekt.

* * *

Uvod

U članku autor kritičko-analitičkom metodom nastoji prikazati stajalište Henrija Bergsona o teoriji evolucije i ulozi životnog uzmaha, kao ključne sastavnice koja čovjeku omogućava stvaranje i djelovanje.¹ Ponajprije se u članku utvrđuje temeljna Bergsonova misao da evolucija počiva na životnom uzmahu, koji kao neposredna svijest i datost o zbilji potiče na stvaranje. Bergson, na što upućuje i autor članka, polazi od eksperimentalno-znanstvenih istraživanja

1 Nacrt osnovne problematike o ovoj temi istoga autora vidi u: <http://www.filozofija.org/wp-content/uploads/clanci/Nesvrstani%20clanci/Evolucija-u-pogledu-Henria-Bergsona-za-fil.org.pdf>.

te ih na koncu nadilazi kako bi dosegao samu bit životnog uzmaha, koji ujedno povezuje instinkt i intelekt. Predmet životnog uzmaha postaje zbilja, kretanje i stvarnost. Bergson pozitivnim znanostima ne oduzima materijalni i formalni objekt već nastoji filozofiju duha i života pomiriti s prirodnim znanostima. U kreativnoj ili stvaralačkoj evoluciji jedino pojedinac životnim uzmahom može pridonijeti u oblikovanju svijeta, i to produbljenjem svijesti o važnosti vlastita postojanja. Dok je instinkt u svim živim bićima urođen, pa tako i čovjeku, sama njegova pojava dovodi ga u usku svezu i povezanost s preostalim bićima. Intelekt, to jest misao svojstvena jedino čovjeku koji kao *animal rationale* ima mogućnost razumna promišljanja, u čovjeka odnosi se na tehniku preživljavanja. U radu se nastoji utvrditi kako participiranje pojedinca u evoluciji dobiva potpun smisao, ali tek u zajedništvu sa *élan vitalom*.

1. Proces evolucije u formi trajanja i napretka

Osnovna je Bergsonova nakana u *Stvaralačkoj evoluciji* opovrgnuti mehanicističko i finalističko pristupanje teoriji razvoja, to jest teoriji evolucije čovjeka i svih drugih oblika živih bića.² Henri Bergson svoje učenje evolucije započinje procesom promjene, trajanja. Sve što se čovjeku događa, događa se pod uvjetom promjene: »Moje duševno stanje, napredujući putem vremena, neprestano buja od trajanja koje nakuplja, gomila se, da tako kažemo u snježnu kuglu.«³ Ne postoji suštinska razlika između prolaženja iz jednog stanja u drugo te odlučnosti u tom stanju. Prijelaz koji se ne prekida kontinuiran je, stoga je prema Bergsonu pogrešno »čisto trajanje poimati kao nešto što je slično prostoru. Oni koji ga tako poimaju, duševna stanja slažu jedna kraj drugih, čime uvode pojam prostora, koji je homogen. Čisto trajanje jest čista heterogenost, oslobođena homogenosti i pojma mjerljive kolikoće. Ako se trajanju pripíše bilo koji oblik homogenosti, u njega uvodimo prostor.«⁴ S druge strane novo stanje pridružuje se starome te tako ide u beskonačnost. Pod time Bergson podrazumijeva diskontinuitet, koji označava slijed događaja, koji sam po sebi nema nikakve veze s čovjekovim osobnim životom već mu služi u izgradnji vlastita identiteta. Prema tome: »Trajanje je kontinuirano napredovanje prošlosti koja zadire u budućnost i buja odmičući.«⁵ Djelujemo s cjelokupnom našom prošlošću, a

2 Usp. Francis Charles Timothy MOORE, *Thinking Backwards*, Cambridge University Press, 1996., 9.

3 Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, HAZU, Zaprešić, 1999., 11.

4 Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 12.

5 Usp. Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 12.

naš je karakter zgušnjavanje povijesti koju smo proživjeli. Naša se osobnost kontinuirano mijenja i u svakom se trenutku izgrađuje nakupljenim iskustvom.⁶

Živo se tijelo sastoji od heterogenih dijelova, koji nadopunjavaju jedan drugoga, svaki obavlja svoju funkciju, koja implicira jedna drugu, a to je *individua*.⁷ Individualnost je dio identiteta, ona je prisutna u svakom organizmu koji ima moć razmnožavanja. Prenosi se razmnožavanjem i nastankom novog organizma s elementima staroga te se na taj način razvija i traje, uglavnom ne postoji univerzalni biološki zakon koji bi se automatski primjenjivao na sva živa bića. Postoje samo smjerovi u kojima živo biće otpušta vrste; svaka zasebna vrsta takvim činom potvrđuje svoju neovisnost i ponekad se može okrenuti od svog prvotnog smjera. Bertrand Russell u svom djelu *Filozofija Bergsona* ističe kako »evolucija nije primarno objašnjiva prilagodbom na okolinu, prilagodba objašnjava zaokrete i promjene u evoluciji, kao što se vijugavom cestom približavamo gradu, preko brdovitih krajeva.«⁸ Istaknute karakteristike evolucije sadržavaju u sebi obilježja mehanicizma i finalizma koje pojedincu omogućavaju prostor i vrijeme za zbiljsko djelovanje. Idejno teorija evolucije svakog živog bića implicira kontinuirano urezivanje trajanja, ustrajnost prošlosti u sadašnjosti i privid organskog pamćenja.⁹ Prema Bergsonu, sadašnje stanje sustava živih bića može se definirati pomoću diferencijalnih jednadžbi, diferencijalni koeficijenti kao de/dt , dv/dt u biti sadašnja su brzina i sadašnja ubrzanja, dok se sustavi kojima barata znanost nalaze u trenutačnoj sadašnjosti, koja se neprestano regenerira, a ne u stvarnoj cjelini prošlosti sa sadašnjošću.¹⁰ Bergsonovo poimanje vremena, u svom djelu *Sloboda i vremenitost bitka*, autor Goran Gretić prikazuje »na dvije razine; s jedne strane označava pojam starenja, strukturalno psihologijsko mijenjanje živog bića, dok se s druge strane ta predodžba individualnog starenja transformira prema koncepciji opće razvojne povijesti biologijskog života u njegovoj cjelini. Ta dvojakost pojma vremena i razvoja konstitutivni je element Bergsonove ontologije, a omogućuje mu metafiziciranje područja izvanjskog svijeta.«¹¹ Sadašnjost nadilazi prošlost, naprosto prolazi kroz prošlost, te očekuje budućnost, koju ne predviđa već evoluiru u samu budućnost. Prema Maxu Scheleru, »spoznavanje je po Bergsonu prirodno uživljavanje u proces bivanja svijeta. Spoznavanje je shvaćanje odnosa među predodžbama, koje kao predodžbe nisu jednake stvarima, ali tako da su barem

6 Usp. Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 12.

7 Usp. *isto*, 14.

8 Bertrand RUSSELL, *The Philosophy of Bergson*, Cambridge, 1914., 2.

9 Usp. Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 17.

10 Usp. *isto*, 17-18

11 Goran GRETIĆ, *Sloboda i vremenitost bitka*, Demetra, Zagreb, 2002., 132-133.

odnosi stvari istovrsni odnosima predodžaba, smatra ‘kritički’ realizam.«¹² U tom smislu i sam Bergson, koji kao mislilac promišlja postanak čovjeka, ujedno postaje i kritičar utemeljenog realiteta te nastoji koncepcijom stvaralačke evolucije revitalizirati i transformirati čovjeka. U prilog obrani bergsonizma i Bergsonove filozofije života može se istaknuti i filozofska misao znamenitog austrijskog filozofa i isusovca Emericha Coretha, koji također svestrano, interdisciplinarno i komprehenzivno pristupa sagledavanju čovjeku: »Čovjek nije navezan za jednu određenu, strukturalno ograničenu okolinu, na koju bi on prirodno, vezano na svoju vrstu, reagirao. On već biološki nije specijaliziran, on nije specifično fiksiran, niti na određene okolišne uvjete niti na jedno okolišno ponašanje. Čovjek je suštinski otvoren, sposoban za prilagođivanje i razvoj, stoga također na osobit način ‘nedovršen’ (*unfertig*). O svom ponašanju mora sam odlučivati, svoju okolicu samotvorno oblikovati. Ovo se može svesti na formulu prema kojoj čovjek ne živi u neposrednosti već u posredovanju (*Vermittlung*) koje mora sam stvoriti. Riječi ‘posredovanje neposrednosti’ (*Vermittlung der Unmittelbarkeit*) potječu iz Hegelove dijalektike.«¹³

2. Transformizam i evolucija kao stvaranje

Prije nego se započne raščlamba ideje transformacije odnosno evolucije, valja istaknuti kako je sam pojam transformizam bio upotrebljavan sve do stvaranja novog pojma, poznatijeg kao evolucija, dakle do sredine devetnaestog stoljeća,¹⁴ kada je objelodanjeno djelo Charlesa Darwina *Postanak vrsta*, u kojemu je Darwin ustanovio kako svako razvijeno živo biće nastaje od jednostavnog organizma. Ideja transformizma prisutna je u svim živim bićima, primjerice biolog uspoređuje organizme koji su slični, dijeli ih u podskupine unutar kojih je sličnost još veća. Prema tome evolucionistička teorija očituje se u »utvrđivanju odnosa idealne srodnosti te u uvidu u to da tamo gdje postoji odnos, da tako kažemo, logičke povezanosti između oblika postoji i odnos kronološke uzarednosti između vrsta u kojima se oblici materijaliziraju.«¹⁵ Transformizam, a poslije i evolucija, nastoji objasniti da su se vrste najprije same razvijale i nastajale imanentnim putem životne organizacije, koji bi se tek postupno očitovao. Logičke i kronološke povezanosti živih bića transformizam (a poslije i koncepcija evolucije) pokazuje nam kao odnose između živih bića koji u nepoznatom uzroku života razvijaju svoje učinke kao da jedni rađaju druge. Preko evolucije

12 Max SCHELER, *Ideja čovjeka i antropologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1996., 89-90.

13 Emerich CORETH, Smisao čovjekove slobode, u: *Obnovljeni život*, 53 (1998.) 4, 398.

14 Usp. Mark SINCLAIR, *Bergson*, Routledge, New York, 2020., 205.

15 Henri BERGSON, *Svaralačka evolucija*, 19.

života čovjek je zadobio inteligenciju koja je bitna funkcija u pojašnjavanju našega postojanja, ujedno priprava našega djelovanja na stvari, predviđanje dane situacije, povoljnih ili nepovoljnih događaja koji bi mogli uslijediti.¹⁶ Znanost pojedincu u tome pomaže jer dovodi inteligenciju do vrhunca. Znanost uvijek nastoji primijeniti svoje načelo da »jednako stvara jednako« i u tome se sastoji zdravorazumsko predviđanje budućnosti. Međutim ono što smatramo predvidljivim oblikom, samo je novi raspored starih elemenata.

Bergson nastoji uvrstiti prirodne sustave, koji su za čovjeka živa bića, te razmatra može li ih se smjestiti u umjetne ili u prirodne sustave. Život je u svom smislu tangenta u fizičkim i kemijskim svojstvima jer u zbilji život nije ništa više nego skup fizikalno-kemijskih elemenata i svojstava. Razmještanja »masa i molekula, koja izučavaju fizika i kemija, postala bi, s obzirom na životno kretanje što nastaje u dubini, koje je transformacija a ne više translacija, ono što je stanje mirovanja nekog pokretnog tijela spram kretanja tog pokretnog tijela u prostoru.«¹⁷ Objašnjenje vitalnog djelovanja na sustav fizikalno-kemijskih činjenica ide uz pomoć analogije operacije, od jednadžbe krivulje prema jednadžbi tangente, a to je produkt mehanike translacije.

2.1. *Mehanicizam i finalizam te Bergsonovo opovrgavanje*

U svom obrazlaganju i utvrđivanju dokaza o trajanju te samoj evoluciji kao napretku Bergson »zazirući od svih metafizika, prvo se okreće pozitivnim značnostima. Čini mu se da u Spencerovom evolucionizmu nalazi filozofiju prirode sukladnu s napretkom izvršenim u biologiji. Međutim, u toj ga filozofiji dočekuje ideja vremena koje je ono mehanike i fizike, a ne zbilje. Kritika te ideje vodi ga tamo gdje je dato zbiljsko vrijeme, u svijest: tu se susreće s trajanjem kao psihičkom činjenicom i ontološkim načelom. Nakon toga uvodu jednu pretpostavku koja ga vraća na polaznu točku: trajanje je i temelj kozmologije.«¹⁸ Bergson nastoji opovrgnuti linearan napredak i razvoj mehanicizma i finalizma¹⁹ te ističe kako se otkrićem dvaju fenomena, anageneze i katageneze, život nastojao objasniti drugim načinom. Anagenetičke energije asimilacijom anorganskih tvari niže energije podignu na svoju vlastitu razinu.²⁰ Nasuprot tome funkcioniranje je života, koje je katagenetičke vrste, opadanje, a ne više podizanje energija.²¹ Proizlazi da je bit mehanicističkog svjetonazora u postavci

16 Usp. Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 20.

17 *Isto*, 21.

18 Henri BERGSON, *Ogled o neposrednim datostima svijesti*, Demetra, Zagreb, 2000., 277-278.

19 Usp. Vladimir JANKÉLÉVITCH, *Henri Bergson*, Duke University Press, 2015., 119-120.

20 Usp. Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 22.

21 Usp. Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 22.

da su budućnost i prošlost predvidljive kao funkcija sadašnjosti i u tvrdnji da je sve dano. U tom slučaju, ističe Bergson, za »mehanicizam, jednostavno je svako načelo kojeg se učinci daju predvidjeti, pa čak i proračunati: s tog gledišta, pojam inercije je po definiciji jednostavniji od pojma slobode, homogeno je jednostavnije od heterogenog, a apstraktno jednostavnije od konkretnog.«²² Iako u svom dualizmu mehanicizam podrazumijeva metafiziku, u kojoj je totalitet zbiljskoga u cjelini postavljen za vječnost, a u kojoj također i prividno trajanje stvari iskazuje tromost duha koji ne može sve spoznati odjednom. Bergson pobija radikalni mehanicizam tvrdnjom da univerzalnom matematikom ne možemo žrtvovati iskustvo zahtjevima nekog sustava. Za razliku od radikalnog mehanicizma, postoji i radikalni finalizam. To »učenje o svršnosti u svom ekstremnom obliku, kakvog ga nalazimo primjerice u Leibniza, implicira da stvari i bića samo trebaju ozbiljiti jednom za svagda zacrtani program.«²³ Dakako, i ovdje se pretpostavlja da je sve dano. Bergson se prikriveno priklanja finalizmu u objašnjenju evolucije života. Sam kaže da njega neposredno prihvaćamo čim odbijemo neke dijelove čistog mehanicizma.²⁴

Međutim postoje dvije vrste finalnosti ili svršnosti. Prva je vanjska: besmisleno je smatrati da je trava stvorena radi krave, a janje radi vuka. Zbog toga postoji i druga, unutarnja svršnost, koja se smatra klasičnom, a ta je: »Svako je biće stvoreno za sebe, svi se dijelovi usklađuju za najviše dobro cjeline i inteligentno organiziraju s obzirom na taj cilj.«²⁵ On sam smatra da je svršnost moguća jedino kao vanjska ili uopće nije. Svi se elementi udružuju za najveće dobro cjeline, ali svaki od elemenata može sam biti organizam. Tako svaki element podređuje egzistenciju malenog organizma životu velikoga; organizam je sastavljen od tkiva od kojih svako živi za sebe.²⁶ Nije svaka individua dovoljno neovisna da posjeduje svoj vlastiti životni princip već u sjedinjenju s drugim tijelom ona dobiva potpun smisao. Čovjek je tako razvoj muške i ženske spolne stanice, isto je nastao iz više organizama, ali je ujedno i najindividualniji od svih živih organizama. Valja ipak istaknuti kako Bergson stvara distinkciju između mehanicizma i njemu najbliže idejne koncepcije dinamicizma. Stoga Bergson ističe da »dinamicizam polazi od ideje voljnog djelovanja, koja je plod svijesti, i postupno je ispražnjujući dolazi do predodžbe inercije: nije mu, dakle, teško zamisliti na jednoj strani slobodnu silu, a na drugoj materiju kojom upravljaju zakoni. Mehanicizam, pak, slijedi obratni smjer. Polazi od pretpo-

22 Henri BERGSON, *Ogled o neposrednim datostima svijesti*, 116.

23 Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 23.

24 Usp. isto, 23.

25 Isto, 24.

26 Usp. isto, 24.

stavke da sastojcima kojih vrši sintezu upravljaju nužni zakoni, i premda otkriva sve složenije, sve nepredvidljivije i naoko sve slučajnije spojeve, ne izlazi van uskih granica nužnosti kojima se na samom početku omeđio.«²⁷ Bergsonova je koncepcija u tom smislu jasna, a mogla bi se sažeti kao: kritika, kritika i kritika naspram svih postojećih i dotrajalih modusa darvinizma, spencerizma, mehanicizma te inih teorija o postanku svijeta, vrsta i čovjeka, te utemeljiti onu filozofiju koju je začeo i sam Bergson kao filozofiju duha koja je po svojoj prirodi životnoga stila interdisciplinarna i transdisciplinarna.

2.2. Evolucija i postanak živih bića

Teoriji evoluciji predlaže se da filozofski pristupa tumačenju svijeta jer objašnjavajući život pukom inteligencijom počinje se sužavati vrijednost života. Naime i samu inteligenciju oblikovala je evolucija koja je, izdvojena iz obuhvatnoga, plošna projekcija zbilje koja ima svoj reljef i svoju dubinu.²⁸ Život je svojim začetkom nastajanje jednog uzmaha, koji se podijelio na razne linije evolucije. »Nešto je raslo, nešto se razvijalo nizom dogradnji koje su ujedno bile stvaranje.«²⁹ Ovdje se u kontekstu spominje i darvinistička ideja prilagodbe koja se odvija automatskim isključivanjem neprilagođenih jednostavnih živih bića. Pri tome se Bergson poziva na slikovit prikaz života: »Uvjeti nisu kalup u koji će se život izliti i čiji će oblik poprimiti...«³⁰ Dužnost je života da sam sebi napravi oblik koji je primjeren danim uvjetima. Prilagođavanje nije ponavljanje već odgovaranje. Za rješenje primjerice nekog matematičkog problema potrebno se koristiti inteligencijom, a tada se ponovo poziva finalizam.

Postoje dva oprečna stajališta o evoluciji kao teoriji: prva je hipoteza o čisto slučajnim promjenama, a druga je hipoteza o naglim promjenama koja je pod utjecajem izvanjskih uvjeta. Na prvu hipotezu nadovezuje se Darwinovo učenje, a govori o malim promjenama koje se učinkom prirodne selekcije pridodaju jedna drugoj. U hipotezi nagle promjene, koju zastupa De Vries, a Bergson *eo ipso* ne prihvaća, naime sve se istovremene promjene zbivaju u smjeru usavršavanja ili tek naprosto održavanja vida. Bergson smatra ako slučajne promjene određuju evoluciju, nezamjetne promjene trebat će se pozvati na dobrog duha, koji bi ih održavao jer selekcija za to ne mari.³¹ Bergson objašnjava također i neolamarckizam; poznata je Lamarckova teorija da se uslijed uporabe ili

27 Henri BERGSON, *Ogled o neposrednim datostima svijesti*, 115.

28 Usp. Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 27.

29 *Isto*, 28.

30 *Isto*, 29.

31 Usp. Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 33.

neuporabe svojih organa organi mijenjaju te da tako stečenu promjenu prenose i na potomke.³² Na kraju svoje podrobne analize Bergson i za tu teoriju smatra da ne može razriješiti sve teškoće na koje nailazi teorija evolucije. Prema Bergsonu, sveukupno gledajući na nasljedne promjene,³³ može se zaključiti: prema neodarvinizmu, bitni su uzroci promjene razlike koje su inherentne u klici, čiji je nositelj individua, a ne postupci u životu; druga teorija dobiva značajku da su promjene koje se zbivaju, npr. na oku, psihološkog uzroka; konačno neolamarkisti uzrok pronalaze u psihologiji, međutim isključuju individuu kao izravan uzrok promjene već promjene pripisuju zbivanju inherentnosti u klicama. Gretić ističe kako je »za Bergsona temeljna datost ljudske svijesti vrijeme, kao čisto psihički fenomen, koji je u potpunosti neovisan od bilo kakve upućenosti na elemente izvanjskog svijeta. Bitna odlika psihičkog vremena je trajanje (*la durée*) koje nam je dostupno jedino putem analize svijesti, putem introspekcije. Tome oprečno, fizikalno je vrijeme u osnovi prožeto predodžbom prostora; to je svakodnevni ili izvedeni pojam vremena koji je prvotno određen praktičnim svrhama i potrebama u ophođenju i ovladavanju problemima svijeta.«³⁴ U tom je smislu i na tom tragu mišljenja za Bergsona evolucija proces razvoja čovjeka koji je neovisan o njemu samom, ona nadilazi, transcendira ljudsko poimanje svijeta i realiteta, nedokučiva je, o njoj je moguće jedino promišljati. Naime evolucija je duhovne naravi, ona u sebi posjeduje elemente duha, duh je pokreće i duh nad njom vlada, *élan vital* pokreće i stvara prema latinskom *evolutio*, razvitak, napredak i razvoj. Stoga je »ovakvo radikalno stajalište koje reducira pojam vremena na psihičko iskustvo čistog trajanja, dakako, istovremeno i dokida svako kauzalno razmatranje u okviru psihologijskih analiza; naime, kako u području svijesti nema nikakvih elemenata koji bi bili u bilo kakvom kauzalnom odnosu, u tom se području, to jest u životu svijesti, ozbiljuje metafizička sloboda.«³⁵ Evolucija je za Bergsona slobodan razvoj upravo kao i čovjekovo posjedovanje same slobode jer ono nadilazi njegovo shvaćanje izvora i dara sloboda, jedino ukoliko ne uoči da je, jaspersovski rečeno, u Transcendenciji njegovo izvorište i utemeljenje. Može se ustvrditi kako je Bergson bio preteča suvremenog interdisciplinarnog, ali i transdisciplinarnog istraživača, što je potvrdio u svom djelu *Stvaralačka evolucija*, »u kojem *élan vital* u pojmu čovječanstva, kao svojem najvišem ozbiljenju, iznosi na vidjelo temeljne dinamičke snage čovjeka.«³⁶ Upravo je renesansni, svestrani, a na koncu i humani-

32 Usp. *isto*, 35.

33 Usp. *isto*, 32-38.

34 Goran GRETIĆ, *Sloboda i vremenitost bitka*, 17.

35 *Isto*, 17.

36 Goran GRETIĆ, *Sloboda i vremenitost bitka*, 25.

stički pristup evoluciji kao teoriji postavio Bergsona u središte filozofije života, koja posebno ističe neophodnost duhovnosti kao ključnom elementu pravilna razvoja u čovjeka u odnosu na stroge redukcionističke metode razumijevanja pojedinca. Stoga je Bergsonova koncepcija evolucije reevolucija obnova dotrajala Darwinova redukcionističkog pristupa i sagledavanja čovjeka, kao dijela primata, koji je uspio opstati isključivo zahvaljujući vlastitom intelektu. Naime i sam Darwin ističe »da se čovjek svojom evolucijom, kako se čini, odvojio od odjeljka majmuna (*Simiadae*) Starog svijeta pošto se on odvojio od odjeljka majmuna Novog svijeta.«³⁷ Bergsonovo se poimanje evolucije ujedno može razumjeti kao kritiku Darwinove teorije evolucije, kao teorije evolucije uopće, ali i kao kritiku rudimentarnosti metode filozofije biologije, koja je na svoj način par Darwinovoj teoriji evolucije. Bergsonu teorija evolucije nudi »opći pojam na kojem se može izgraditi ontologija; pri čemu se njegova argumentacija kreće od biologijskog individuuma k općem biologijskom pra-fenomenu – *élan vital*, u Bergsonovoj terminologiji. Tu se pokazuje da se Bergson služi teorijom evolucije, dakle, pojmovima prirodnih znanosti, te da ih on pri tome rabi u drukčijem smislu od znanstvenika. Naime, Bergson kao i biolozi polazi od razvoja organske prirode. (...) Tome nasuprot, za Bergsona je priroda koja se razvija jedan konkretni metafizički objekt, te se stoga njegovi iskazi ne odnose na pojedinačne biologijske objekte, već na metafizički objekt koji omogućuje pojam izvanjskog svijeta, tj. pojedinačni objekt je samo akcidenција metafizičkog predmeta.«³⁸

3. Bergsonov životni uzmah (*élan vital*)

Prije negoli se započne objašnjenje same sintagme životnog uzmaha, odnosno Bergsonove kovanice *élan vital*, valja istaknuti kako su ta dva pojma u psihofizičkom, determinističkom, tjelesno-umnom smislu te, na koncu, slijedom biologijskog mehanicizma u posebnoj svezi.³⁹ U istaknutim zglobnim odnosima očitava se sveobuhvatno Bergsonovo utemeljenje filozofije života. Ideja životnog uzmaha prelazi s jedne strane generacije spolnih stanica na sljedeću generaciju spolnih stanica, posredstvom razvijenih organizama koji čine sponu između spolnih stanica.⁴⁰ Taj je uzmah duboki uzrok promjena, onih promjena koje u biološkom smislu stvaraju nove vrste. Vrste koje su se počele razilaziti iz zajedničkog debla postaju postupno intenzivnije i time one napreduju u svojoj

37 Charles DARWIN, *Podrijetlo čovjeka i odabir ovisan o spolu*, I, Školska knjiga, Zagreb, 2007., 138.

38 Goran GRETIĆ, *Sloboda i vremenitost bitka*, 135-136.

39 Usp. John MULLARKEY, *Bergson and Philosophy*, Edinburgh University Press, 2000., 157.

40 Usp. Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 39.

evoluciji. Mehanicistička nam teorija omogućava da prisustvujemo postupnoj izgradnji stroja pod utjecajem izvanjskih okolnosti, koja se upućuju izravno na tkiva, ili pak neizravno na selekciju. Finalizam kaže da su se dijelovi, radi nekog cilja, složili unaprijed kao takvi kakvi jesu. Tako se rad prirode poistovjećuje s radom nekog izrađivača toga djela. Prema tome Bergson ističe da bi »obuhvatniju zbilju istinski finalizam morao rekonstruirati, ili prije, ako je moguće, obuhvatiti jednostavnim zorom. No, s druge strane, upravo stoga što preseže inteligenciju, sposobnost povezivanja istog s istim, zapažanja i ujedno proizvodnje ponavljanja, ta je zbilja nesumnjivo stvaralačka, to jest ona proizvodi učinke pomoću kojih se širi i nadilazi sebe: ti učinci nisu, dakle, unaprijed u njoj dati, pa ih sukladno tome i ne možemo uzeti kao konačne, premda jednom proizvedeni dopuštaju racionalno tumačenje, poput onoga što se odnosi na izrađeni predmet koji je ozbiljio neki predložak.«⁴¹ Ovdje se također uočava Bergsonova kritika prevladavajućih idejnih koncepcija evolucionizma, a koje sam Bergson nastoji prevladati, te na svojstven način sintetizirati i na koncu transcendirati filozofijom duha, uz pomoć životnog uzmaha (*élan vital*). Životni je uzmah zamah u određenom i konkretnom prostoru i vremenu, koji se očituje u stvarnom djelovanju pojedinca u njegovu vlastitu razvoju, odnosno u njegovoj evoluciji. Stoga u »povijesno-filozofijskom smislu Bergsonova teorija prostora naslanja se na Aristotelovu teoriju mjesta predmeta u prostoru. Tu se radi o ontologijskom utemeljenju koje polazi od empirijskog promatranja izvanjskog svijeta.«⁴² Svako biće ima svoj finalni uzrok postojanja, ono ima svoj formalni uzrok postojanja uobličeni u tvarni uzrok postojanja te na koncu djelatni uzrok koji je potaknut i pokrenut životnim uzmahom. Upravo u svom djelu *Stvaralačka evolucija* Bergson ističe kako svaki pojedinac napreduje,⁴³ biološkim terminom objašnjeno, pojedinac je u neprestanom procesu evolucije, a u tom se smislu evolucionistička kreativnost očituje upravo životnim uzmahom, koji je neovisan o samoj evoluciji, budući da sâm *élan vital* nadilazi i transcendirira imanentnost evolucije.

U tom smislu Bergson navodi primjer pomaka ruke iz točke A u točku B; tvrdi da u tom slučaju »mehanizam i finalizam bi prelazili preko kretanja koje je zbilja sama.«⁴⁴ Slaganje vidnog aparata ništa više ne objašnjava slaganje sitnih detalja doli probijanje kanala koje objašnjava nanošenje zemlje da

41 Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 27-28.

42 Goran GRETIĆ, *Sloboda i vremenitost bitka*, 84

43 Usp. Pete Addison Yancy GUNTER, *Bergson and the evolution of physics*, The University of Tennessee Press, Knoxville, 1969., 204.

44 Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 40.

bi učinila njegove rubove.⁴⁵ U svakom uređenju i finalisti i mehanicisti vide nešto pozitivno, a u uzroku *kozmosa* nešto što dopušta sve stupnjeve dovršenosti. Nadalje ovdje valja istaknuti kako, nadovezujući se na prethodni primjer, »Bergson smatra da se znanost temelji na mjerenjima. Ako se promatraju dvije točke, A i B, te pomicanje jedne od njih, onda ono što znanost može mjeriti jest duljina razmaka, a to jezikom izražavamo tako da kažemo da se giba A ili B, međutim, mjere se temelje na duljinama, a kada neka duljina raste ili se smanjuje, ne postoji nikakav razlog da jedan od krajeva povlastimo u odnosu na drugoga.«⁴⁶ Hoće li uređenje ići u smjeru vida, stvorit će ga bilo iz nižeg bilo iz višeg organizma, ali usmjerenog prema završnom obliku oka, u kojemu će se očitati jednaka koordiniranost. Smjer prema vidu zbiva se uslijed izvornog uzmaha života. Život je »težnja da se djeluje na neživu materiju.«⁴⁷ Otuda proizlazi nepredvidljiva raznovrsnost oblika koje život evoluirajući stvara. Stoga se čvrsto može zaključiti da je život trajni stvaralački proces, nošen *élan vitalom*, životnim uzmahom, koji se uvijek razvija i diferencira u novim oblicima.⁴⁸ Sam je Bergson nastojao izaći iz okvira koncepcija mehanicizma i finalizma te ponuditi svojevrsan životni sveobuhvatni pogled na teoriju evolucije čovjeka i svijeta. Prema tome, ističe Bergson, »potrebno je, dakle, nadići i jedno i drugo gledište, i mehanicizam i finalizam, koji su u temelju gledišta na koje je ljudski duh bio naveden prizorom ljudskog rada. Ali u kojem smislu nadići? Rekli smo da, kad iz raščlambe u raščlambu analiziramo ustroj nekog organa, možemo ići u beskonačnost, premda je funkcioniranje cjeline nešto jednostavno. Taj je kontrast između beskonačne složenosti organa i krajnje jednostavnosti funkcije upravo ono što bi nam trebalo otvoriti oči.«⁴⁹ Transcendiranje tu-bitka, transcendiranje vlastitog poimanja egzistencije, transcendiranje svih oblika graničnih situacija te na koncu ponuditi odgovor i postaviti konačnu teoriju podrijetla i nastanka čovjeka, bio je ključan Bergsonov izazov u *Stvaralačkoj evoluciji*, ali i u svim njegovim filozofsko-znanstveno-spoznajnim djelima. Ukratko, za »Bergsona, filozofija je znanost; svaka njegova knjiga nam predstavlja rezultate metodično vođenog istraživanja, koji se smiju objaviti samo ako je način na koji se do njih došlo takav da se mogu nametnuti svim kompetentnim čitateljima; zato je filozof, kao i znanstvenik, čovjek koji zna čekati, pa i šutjeti.«⁵⁰

45 Usp. Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 41.

46 Ivan TADIĆ, Bergsonovo poimanje Einsteinove teorije relativnosti, 520.

47 Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 42.

48 Usp. Peter KUNZMANN – Franz-Peter BURKARD – Franz WIEDMANN, *Atlas filozofije*, Golden Marketing, Zagreb, 2001., 193.

49 Henri BERGSON, *Stvaralačka evolucija*, 39-40.

50 Henri BERGSON, *Ogled o neposrednim datostima svijesti*, 258.

Zaključak

U svom djelu *Stvaralačka evolucija* Bergson opovrgava mehanicističko i materijalističko sagledavanje postanka svijeta i unosi novinu u koncepciju evolucije te ističe kako je smisao života usklađenost sa životnim uzmahom. Bergson svoju teoriju razmatra interdisciplinarno, štoviše i transdisciplinarno, jer uključuje i znanstvene dokaze iz kemije i fizike, ali za razliku od Darwinove koncepcije Bergson ne isključuje mogućnost slobodne volje u čovjeka i ne isključuje ulogu Transcendencije u stvaralačkoj evoluciji. Nadalje Bergson u *Stvaralačkoj evoluciji* ne zaobilazi tadašnje aktualne mehanicističke teorije i teorije finalizma, u kojima se na sve načine nastoji utvrditi uzročno-posljedična sveza svih oblika pojava koje nastaju u svijetu. Bergson nastoji opovrgnuti teorije lamarkizma, spencerizma i darvinizma te ne zagovara biološku determiniranost pojedinca pri nastanku novoga života, budući da zbog životnog uzmaha nije presudna genetska predodređenost već je u stvaranju novoga života ključan svojevrstan oblik milosti, to jest *élan vital*. Pojedinaac kao duhovno-tjelesno biće ima sposobnost samorefleksije te u zajedništvu s instinktom i inteligencijom shvaća progresivni tijek zbivanja i evolucije. Stoga je *élan vital* kao nadsvijest, ili kao intuicija, sastavni čimbenik kreativne ili stvaralačke evolucije, koji kontingenciju pretvara u nužnost, nekontingenciju. Henri Bergson svojim je djelom *Stvaralačka evolucija*, a posebno koncepcijom *élan vitala*, nastojao utjecati i promijeniti smjer te kurs darvinizma te postaviti drugačiju teoriju evolucije, koja ipak uključuje Transcendenciju.

***ÉLAN VITAL* AND BERGSON'S THEORY OF EVOLUTION**

Summary

In this paper, the author starts from the assumption that Henry Bergson, also as the founder of the philosophy of life, offered a contrary view of the concept and theory of evolution. The concept of evolution began to appear in scientific circles, with the publication of Darwin's work 'The Origin of Species', while until then the term transformism was used instead of the concept of evolution. Bergson himself resisted the notion of evolution understood in the Darwinian sense, that only the most physically capable beings in the world could survive. The yield of Bergson's resistance to the Darwinian understanding of evolution is his work 'Creative Evolution', which was written in 1907. Bergson did not write 'Creative Evolution', as a rebel against Darwinism, Bergson did not write as an anti-Darwinist at all, but sought, by accepting Darwin's discoveries and insights, to ennoble evolution and give it the act of creation, that is, the quality of the spirit. The basic intention of the author in this paper is to explain Bergson's position on the theory of evolution.

Keywords: Henri Bergson, evolution, transformism, mechanism, finalism, *élan vital*, individual, intellect.

